

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Postzegels als identiteitsboodschappers : een vergelijking van Duitsland en Nederland 1849-2005

Dietz, A.J.

Citation

Dietz, A. J. (2006). Postzegels als identiteitsboodschappers : een vergelijking van Duitsland en Nederland 1849-2005. *Filatelie*, 84(9), 596-599. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15506>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15506>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

POSTZEGELS ALS IDENTITEITSBOODSCHAPPERS

Een vergelijking van Duitsland en Nederland 1849-2005

DOOR TON DIETZ, UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Postzegels dragen in bepaalde mate iets van de identiteit van het uitgevende land uit. Het verschil tussen het emissiebeleid van het ene land en dat van een ander is daardoor van belang. In de nu volgende bijdrage worden de verschillen van anderhalve eeuw tussen de zegels van Nederland en Duitsland geïnventariseerd.

Ter nagedachtenis aan Arthur Steegh, historisch/cultureel geograaf en filatelist, 1946-2005

'Er is geen enkele historische grond voor een typering van de Nederlandse ziel en van een nationale identiteit is al helemaal geen sprake,' aldus de televisiehistoricus Maarten van Rossum in een recente voordracht¹. In een twistgesprek met de voorzitter van de Vereniging van Geschiedenisleraren, Peter Wester, voegt hij er aan toe: 'Geschiedenis leren is een tamelijk nutteloze en irrationele bezigheid, te vergelijken met postzegels verzamelen.'

Wat betreft de postzegels heeft Van Rossum in ieder geval ongelijk. Voor wie het uitgiftebeleid van nationale postdiensten bestudeert, geven postzegels een veelzeggend inzicht in de wijze waarop nationale identiteiten worden gepresenteerd en laten ze ook zien hoe dat in de loop van de tijd verandert². Wat abstracter geformuleerd: postadministraties, en de vormgevers die ze opdrachten geven, visualiseren zelfbeelden van nationale identiteit en doen dat op een manier die, vaak onbewust, grote invloed heeft op het (ver)vormen van collectieve beelden en herinneringen. Postzegels zijn communicatieminiaturen bij uitstek, voor degenen die ze versturen en voor degenen die ze ontvangen. Het visuele geheugen wordt er door getraind en op die manier zetten zich ook collectieve herinneringen vast³. Voor verzamelaars geldt het nog

eens extra. Veel kinderen verkennen de wereld en de geschiedenis mede aan de hand van de postzegels die ze verzamelen en dat is nog altijd zo, zij het minder dan vroeger. Postzegels zijn ook typische massaconsumptiegoederen. Iedereen krijgt ze onder ogen en het totale aantal zegels dat in omloop is gebracht loopt per land vaak in de vele miljarden. Alleen al van de eerste postzegel van Nederland, die met de beeldenaar van koning Willem III [afbeelding 1], werden er bijna 20 miljoen in omloop gebracht. Bij recente Nederlandse standaardzegels gaat het om oplagen boven de 100 miljoen en voor bijzondere zegels om oplagen vanaf een half miljoen per stuk. Van Duitse bijzondere uitgiften worden de laatste jaren enkele tientallen miljoenen exemplaren gemaakt.

Communicatieminiatuur
Postzegels hebben de functie

van communicatieminiatuur vanaf 1840, toen in Groot-Brittannië een innovatie werd doorgevoerd waarbij de staat de verzender van poststukken van te voren liet betalen voor de dienstverlening van het staatspostbedrijf. De beroemde Penny Black [2] zette met een beeltenis van de regerende vorst(in), koningin Victoria, de trend die veel van de postadministraties elders zouden volgen, Nederland vanaf 1852. Gaandeweg worden steeds meer thema's op postzegels afgebeeld, met soms grote breuken in de keuzes van die thema's. Het is te verwachten dat een verschillende culturele of politieke identiteit, tussen landen of tussen tijdvakken, zichtbaar is in het postzegeluitgiftebeleid. In dit artikel worden die beeldverschuivingen in Nederland en Duitsland met elkaar vergeleken en bij Duitsland met aparte aandacht voor de concurrerende manifestaties van identiteit tus-

sen de Duitse Democratische Republiek (DDR) enerzijds en de Bondsrepubliek (BRD) en West-Berlijn anderzijds (van 1949 tot 1990).

Onderzoekperiode

Om het hiervoor bedoelde onderzoek te verrichten, is gebruik gemaakt van de wijze waarop de Michel catalogus de postzegeluitgiften rubriceert⁴ en is elk apart vermeld catalogusnummer als meeteenheid genomen⁵.

Voor Nederland zijn alle door PTTPost (en later door TPGPost) uitgegeven postzegels onderdeel van het onderzoek. Dat wil zeggen dat postzegeluitgiften van de inmiddels zeer vele particuliere stads- en regiopostdiensten niet zijn onderzocht. Voor Duitsland geldt dat het onderzoek beperkt is tot de staatspostdiensten van de voorloperstaten van het Duitse Rijk (vanaf 1849), van het Duitse Rijk zelf (1871-1945), van de Bezettingsautoriteiten (1945-1949), van de Bondsrepubliek Duitsland (1949-1990), van West-Berlijn (idem), van de Duitse Democratische Republiek (idem) en van het Verenigde Duitsland (vanaf 1990). Voor Nederland gaat het bij elkaar om 2.425 verschillende postzegels, voor Duitsland om 9.229.

Nederland-Duitsland

In beide gebieden gaat het in de begintijd op de postzegels vooral om staatshoofden, om cijfers [3]

en om heraldische uitbeeldingen (het staatswapenschild [4], of een mythische figuur zoals 'Germania' [5], of de Nederlandse Leeuw). Gaandeweg komen daar beelden uit de politieke geschiedenis bij (in Duitsland vanaf 1900, in Nederland vanaf 1907, respectievelijk beginnend met taferelen uit de eenwording van Duitsland [6] en met Michiel de Ruyter [7]). Gebouwen en landschappen worden in Duitsland ook vanaf 1900 getoond, maar in Nederland voor het eerst pas in de jaren '30. In beide landen vindt vanaf de jaren '20 een verbreding plaats van de thema's die getoond worden, met aandacht voor economische, sociale en religieuze (geschied)beelden, van kunst en kunstenaars, van wetenschap en wetenschappers, van sport, vervoersmiddelen, etc. Tot het eind van de Tweede Wereldoorlog hebben vrijwel alle afbeeldingen betrekking op nationale zaken en als er al eens gerefereerd wordt aan een internationale gebeurtenis (zoals de Olympische Spelen in 1928 in Amsterdam [8], of die in 1936 in Berlijn [9]) dan gaat het om internationale gebeurtenissen die zich in het land zelf afspelen. Pas vanaf 1945 komen er verwijzingen voor naar internationale verschijnselen zonder dat die in het land zelf plaatsvinden. Het jaarlijks uitgeven van 'Europa-zegels' in Nederland en de BRD vanaf 1956, en de solidariteit met de landen van het Oostblok [10] in de DDR zijn daar voorbeelden van, maar de mondialisering is ook zichtbaar in allerlei andere postuitgaven. In totaal stellen die 'internationale beelden' op postzegels niet zoveel voor: 6% in Nederland [11] en 8% in Duitsland⁶. Het overgrote deel van de beelden betreft verwijzingen naar nationale en lokale zaken.

Thema	Nederland		Duitsland	
	N	%	N	%
Sy Cijfers of letters	273	11	815	9
Symbolische voorstellingen, incl. post	315	13	408	4
So Sociale (geschied)voorstellingen/kinderen	386	16	318	3
Sport en sportlieden	45	2	531	6
Cu Kunst, cultuur en kunstenaars	294	12	1431	16
Wetenschap(pers) en techniek	91	4	471	5
Religieuze (geschied)voorstellingen	7	0	227	2
Po Politieke (geschied)voorstellingen	125	5	759	8
Staatshoofd (en/of familie)	378	16	375	4
Heraldische of mythische voorstellingen	41	2	811	9
Ec Economische (geschied)voorstellingen	37	2	688	7
Vervoermiddelen	79	3	524	6
Ge Gebouwen, landschappen en geografie	204	8	1270	14
Natuur en milieu, planten en dieren	150	6	601	7
Totaal	2425	100	9229	100
Daarvan internationale verwijzingen	154	6	740	8

Tabel 1 - Thematische indeling van alle Nederlandse en Duitse postzegels, 1849-2004

Thema	Reich 1870-1945		BRD 1949-1990		DDR 1945-1990	
	N	%	N	%	N	%
Cijfers of letters	237	22	3	0	33	1
Symbolische voorstellingen, incl. Post	188	17	119	9	61	2
Sociale (geschied)voorstellingen/kinderen	8	1	105	8	98	3
Sport en sportlieden	38	3	86	6	277	8
Kunst, cultuur en kunstenaars	26	2	248	18	637	19
Wetenschap(pers) en techniek	-	0	92	7	233	7
Religieuze (geschied)voorstellingen	14	1	110	8	1	0
Politieke (geschied)voorstellingen	124	11	97	7	432	13
Staatshoofd (en/of familie)	116	11	56	4	41	1
Heraldische of mythische voorstellingen	129	12	16	1	150	5
Economische (geschied)voorstellingen	57	5	44	3	270	8
Vervoermiddelen	42	4	99	7	269	8
Gebouwen, landschappen en geografie	113	10	156	12	404	12
Natuur en milieu, planten en dieren	-	0	118	9	317	10
Totaal	1092	100	1349	100	3323	100
Daarvan internationale verwijzingen	0	0	132	10	472	14

Tabel 2 - Thematische verschillen tussen het Duitse Rijk, de BRD en de DDR

Thematische indeling

Als we het totale uitgiftebeleid van de twee postgebieden Ne-

derland en Duitsland thematisch indelen dan krijgen we tabel 1. Daarbij is steeds gekeken naar

het meest dominante thema zoals dat wordt uitgebeeld en dat hoeft niet steeds overeen te komen met de aanleiding tot de postzegeluitgifte. Om een voorbeeld te geven: sommige Nederlandse kinderzegels zijn gewijd aan wetenschappers, of aan kunst. Dan worden ze niet bij het thema 'kinderen', maar bij het thema 'wetenschap', respectievelijk 'kunst' ingedeeld⁷. Er zijn tussen Nederland en Duitsland opvallende verschillen. Zo heeft Nederland het hoogste percentage uitgaven gewijd aan het staatshoofd of de koninklijke familie, terwijl dat in Duitsland een veel minder prominente plaats inneemt, vooral na de Tweede Wereldoorlog, toen men even genoeg had van Führers. In Duitsland zijn verwijzingen naar kunst procentueel het belangrijkste en dat zijn voor het grootste deel verwijzingen naar nationale kunstenaars en hun kunstuitingen. In Nederland is

Tenslotte is opmerkelijk dat religieuze voorstellingen in beide landen betrekkelijk weinig aandacht krijgen, maar in Duitsland toch aanzienlijk meer dan in Nederland. Het is bij Nederland ook opmerkelijk dat er bij de vele 'kenmerkende' gebouwen die worden gerepresenteerd nauwelijks kerken te vinden zijn en als het dan een keer gebeurt wordt er zorgvuldig voor gezorgd dat er meerdere geloofsrichtingen aan bod komen [13].

Vergelijking binnen Duitsland
Binnen Duitsland is er sprake van een groot verschil in representatie tussen het Duitse Rijk (1871-1945) en de opvolgerstaten BRD en DDR (zie tabel 2), en op een aantal punten tussen de BRD en de DDR onderling, toen die gescheiden optrokken in tegengestelde politieke kampen (postaal van 1949 tot oktober 1990). In het Duitse Rijk zijn de identiteitsloze cijfers en letters

de belangrijkste groep, gevolgd door de eveneens identiteits-arme symbolische en abstracte voorstellingen. Vooral in de tijd van de hyperinflatie (1923) kiest men massaal voor alleen maar cijfers. Van de identiteitsdragende voorstellingen zijn de heraldische en mytische nationale beelden het belangrijkste (vooral uit de begintijd), gevolgd door staatshoofden (vooral in de Weimar Republiek), beelden uit de politieke geschiedenis of uit de politieke actualiteit (vooral in de Hitlertijd) en beelden van Duitse gebouwen en landschappen (ook vooral uit de Hitlertijd en gaandeweg ook die uit ingelijfde gebieden met steden als Wenen en gebieden als Tirol). Andere soorten beelden komen weinig of niet voor.

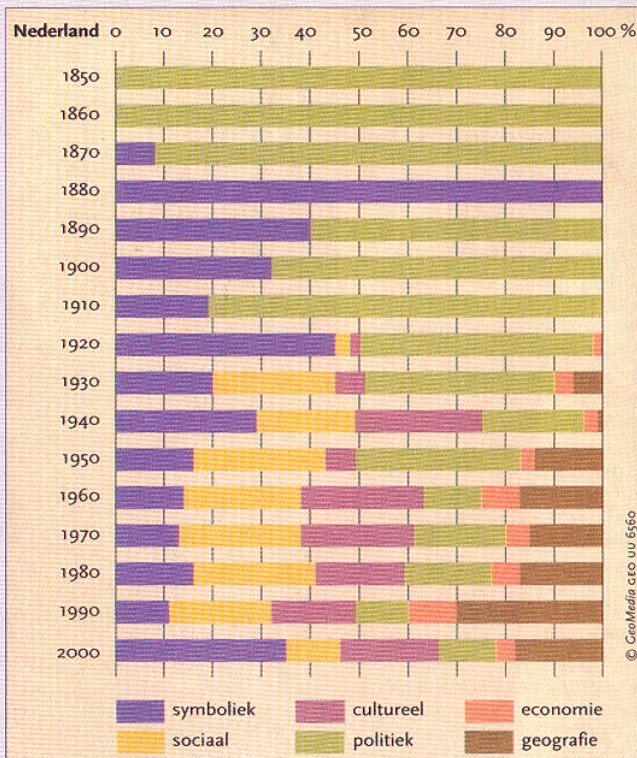
De Duitse Bondsrepubliek en de DDR lijken voor wat betreft hun belangrijkste beeldsoorten verrassend veel op elkaar. In beide staten wordt op grote schaal teruggesproken op kunst en cultuur als manifestatie van nationale trots (hoewel er ook wel aandacht is voor niet-Duitse kunstenaars). Ook de geografie (Duitse landschappen en steden) komt veel aan bod evenals de natuur, en (zij het wat minder) sport en vervoermiddelen. Verschillen zien we vooral bij de politieke voorstellingen, met aanzienlijk meer aandacht voor de politieke actualiteit en geschiedenis in de DDR dan in de BRD. Bij beide is er weinig aandacht voor het staatshoofd, maar in de BRD wel wat meer dan in de DDR. De opvallendste verschillen doen zich evenwel voor bij de religieuze voorstellingen, die in de BRD relatief belangrijk zijn, maar in de DDR geheel ontbreken, tot er in 1990 ineens een postzegel met de Poolse Paus verschijnt [14], maar dat was dan ook al na de Wende. Het postzegelbeleid van de DDR zit daarentegen vol met blijde arbeiders en andere economische

voorstellingen, terwijl de BRD weer meer aandacht geeft aan sociale zaken [15]. Opvallend is ook het belang van algemene en abstracte symbolische voorstellingen bij de BRD (vooral in de laatste periode) en het grotere gebruik van vlaggen en staatswapens bij de DDR.

Veranderingen in de tijd: Nederland

De belangstelling voor bepaalde thema's is duidelijk ook verbonden met de 'tijdgeest'. In de tabellen 3 en 4 is zichtbaar gemaakt welke ontwikkeling zich heeft voorgedaan in blokken van tien jaar elk en gebruikmakend van de gecondenseerde thema-indeling, zoals die is gegeven in de eerste kolom van tabel 1.

In de Nederlandse klassieke periode is het staatshoofd van eminent belang, met daarnaast cijferzegels en een enkele keer het staatswapen. In de periode vóór de Eerste Wereldoorlog krijgt de politieke geschiedenis veel aandacht, vooral rondom de honderdjarige herdenking van het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid. Men kiest daarbij voor portretten van de voormalige koningen, naast die van het staatshoofd Wilhelmina. Tot het midden van de jaren '30 krijgt het staatshoofd zelf weer alle ruimte, maar zijn ook sociale thema's in opkomst. In het decennium van 1935 tot en met 1944 is het staatshoofd van aanzienlijk minder belang en domineren de cijfers (na de klassieke tijd is dat vaak een teken van crisis; men manifesteert dan liever geen identiteit; we zien dat ook in Duitsland in 1923 en na de Tweede Wereldoorlog). Daarnaast is er dan aandacht voor sociale thema's en voor kunsten en wetenschappen. De Duitse bezetter manifesteert zich o.a. met Germanische Symbolen [16] en met postzegels van het Niederländische Legion [17], maar ook met de Nederlandse

Tabel 3 - Zwaartepunt thematiek Nederlandse postzegels per decennium

zeehelden uit de zeventiende eeuw. De Londense tegenregering geeft in 1944, voor gebruik in het bevrijde Zuiden, zegels met oorlogsbeelden uit, naast zegels met Koningin Wilhelmina voor de hogere waarden [18]. In het decennium na de oorlog is er een grote dominantie van zegels met het staatshoofd en de koninklijke familie (naast sociale thema's): de koningin en de prinsessen als manifestatie van de herwonnen zelfstandigheid, nadat de eerste zegel van de herwonnen zelfstandigheid een Nederlandse leeuw voorstelt die met een draak in een heftige strijd is verwikkeld [19]. Het is het laatste decennium met een zo nadrukkelijke aanwezigheid van het staatshoofd in het uitgiftebeleid van de post. In de periode tot 1975 zijn de meeste

uitgiften gewijd aan sociale thema's, naast veel aandacht voor kunst en cultuur [20]. In de twintig jaar erna begint ook de geografie belangrijk te worden, om in het decennium rond 1990 te domineren. Na 1995 gebeuren er in de Nederlandse filatelie rare dingen. Niet alleen neemt het aantal verschillende zegels enorm toe, ook verschuift het themabeleid naar allerlei abstracties [21], naar de kunsten en naar planten en dieren, natuur en milieu. Zou het komen door de privatisering van de post? Is het een uiting van postmoderniteit? Of is het een signaal van een crisis in de nationale identiteit? Immers ook de postzegels met alleen maar cijfers of alleen maar tekst zijn in deze periode in Nederland weer volop te krijgen.

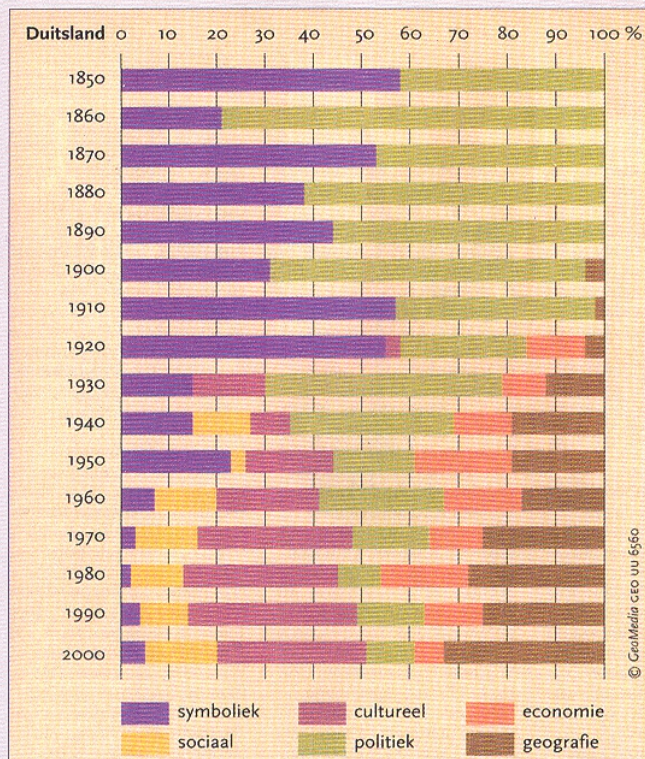

Table 4 - Zwaartepunt thematiek Duitse postzegels per decennium.

De tijdgeest in Duitsland

In de klassieke periode van de Duitse postzegels, vanaf 1849 tot 1925, wisselen twee thema's steeds stuivertje als het gaat om de twee belangrijkste soorten beelden: de heraldische en mythische voorstellingen enerzijds en de non-descripte cijfers anderzijds. In het laatste decennium, de eerste jaren van de Weimar Republiek, staat ook 'arbeid' hoog in aanzien [22]. In de tijd tussen de inflatietijd (1923) en de opkomst van het nationaal-socialisme is het staatshoofd de belangrijkste beeldbepaler, maar zijn de (dit keer vooral regionale) wapenschilden ook belangrijk en zijn de geografie [23] en de kunsten [24] in opkomst. In de Hitler-tijd domineren geografische beelden, gevolgd door beelden

van de politieke actualiteit. Voor het eerst komt ook de sport ruim aan bod, modern massafenomeen bij uitstek. In de chaotische tijd die volgt valt men eerst terug op de neutrale cijferbeelden, maar komt bij de geallieerde bezettingsmachten en bij de BRD de geografie ook ruim aan bod. Bij de Russische bezettingszone en in de latere DDR is er een grote aandacht voor de economie, met vele zegevierende arbeiders en boeren. Maar ook kunstuitingen komen aan beide kanten van het politieke spectrum al veel aan bod.

Er is ook voor het eerst sprake van echte internationale thema's; als we de hele periode overzien bij de DDR overigens wat meer (14%) dan bij de BRD (10%), waarbij het interessant is om op

te merken dat zowel de DDR als de BRD hun piek aan internationale oriëntatie niet bereiken in de meer recente decennia, maar veel eerder, voor de DDR rond 1960 (tot 20%) en voor de BRD rond 1965 (tot 12%). Er is de laatste paar decennia eerder sprake van afnemende dan van toenemende mondialisering op postzegelbeelden.

Vanaf ca 1955 worden zowel in de DDR als in de BRD kunstuitingen en beelden van kunstenaars de dominante identiteitsboodschapper [25, 26], in beide gevallen teruggrijpend op de rijke Duitse culturele geschiedenis in zijn geheel. Geografie is steeds een goede tweede, tot er in het laatste decennium sprake is van een wisseling van positie. Op de derde en vierde plaats gaat het steeds ofwel om politieke taferelen, ofwel om natuur en milieu, planten of dieren. Economie verdwijnt gaandeweg uit de belangstelling (ook in de DDR!) en voor het staatshoofd is na 1973 geen enkele postale belangstelling meer, noch in de BRD, noch in de DDR. Ook na de eenwording geeft men de standaardseries liever boodschappen mee als Frauen der deutschen Geschichte [27], Sehenswürdigkeiten/Bilder aus Deutschland, of Wappen der Länder der Bundesrepublik Deutschland (wapenschilden).

Conclusie

Postzegelverzamelaars zien met enige weemoed (en soms met angst voor het door hen geïnvesteerde kapitaal) de belangstelling voor hun hobby afnemen. Maar postzegels zijn zoals is aangetoond in dit artikel ook als wetenschappelijk interessante informatiebron te gebruiken. Ze bieden een beeld van de wijze waarop postadministraties omgaan met identiteitsuitingen en dat verschilt nogal tussen landen en van periode tot periode. Het bestuderen daarvan is culturele

(en politieke) geografie in miniatuurformaat. Het is ook een verrassende vorm van filatelie.

Dit artikel verscheen in een andere vorm in het vakblad voor Nederlandse geografen, *Geografie* (januari 2006, jaargang 15, nummer 1, pagina's 12-17). *Geografie* was zo vriendelijk ons het gebruik van de tabellen 3 en 4 toe te staan.

Ton Dietz is hoogleraar sociale geografie aan de Universiteit van Amsterdam.

Noten:

- 1: Maarten van Rossum: *Nederland lijdt aan angstpsychose*, Politiek-actie.net, 9 maart 2005.
- 2: Op internet leverde een zoektocht bij Google naar de combinatie 'stamps as expression of national identity' (op 19 augustus 2005) maar liefst 267.000 verwijzingen op, 'Briefmarken identität' 13.400, 'Timbres poste expression identité nationale' 4.970 en 'postzegels nationale identiteit' 506.
- 3: Een klassieke studie hierover is die van Frances Yates, *The Art of Memory*, uit 1966, ook aangehaald in een leuke studie van Maria Grever in *Tijdschrift voor Geschiedenis* (Visualisering en collectieve herinneringen, *TvG* jaargang 117 nr 2, 2004, pp. 207-229). Zij voert o.a. het voorbeeld aan van de wijze waarop de Nederlandse postadministratie een meisje in Volendamse klederdracht als icoon van de nationale Nederlandse identiteit ten tonele voert.
- 4: Voor Nederland de Michel Europa Katalog Band 3 (Nord- und Nordwest-europa) 2004/2005, pp. 1402-1534 en voor Duitsland de Michel Deutschland-Katalog 2004/2005, beide uitgegeven door de Schwaneberger Verlag GmbH München. Voor de completering van het jaar 2004 is gebruik gemaakt van het tijdschrift *Filatelie*.
- 5: Dat betekent dus dat bij series met hetzelfde motief elke aparte waarde gemeten wordt, maar niet allerlei variaties als die binnen hetzelfde catalogusnummer worden gerubriceerd.
- 6: Daarbij is als 'internationaal' aangeduid: alles wat op dat moment niet binnen de staatsgrenzen is gelokaliseerd, of niet geclaimd kan worden als 'nationaal erfgoed'. Zo is Wenen tijdens de Tweede Wereldoorlog een Duitse stad en hoort Kant tot het Duitse erfgoed, ook al leefde hij in het huidige Kaliningrad.
- 7: Het is daarbij onontkoombaar dat er een zekere subjectiviteit in de keuzes zit die gemaakt moeten worden, als dat dan maar systematisch gebeurt. Zo is in dit artikel een kerk op een postzegel steeds ingedeeld bij 'gebouwen' (en dus geografie) en niet bij 'religie'.

